

А.М.Киридон*

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА (1930 – 1936 рр.)

На основі оригінальних архівних документів висвітлюється історія створення Української православної церкви, реконструюється структура управління, уточнюється кількість парафій та духовенства, простежуються стосунки УПЦ із радянською владою.

В січні 1930 р. III Всеукраїнський православний церковний собор, що мав статус надзвичайного, прийняв рішення про саморозпуск Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). У лютому того ж року Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР) повідомила про припинення своєї діяльності. Рештки УАПЦ об'єднала Українська православна церква (УПЦ) на чолі з митрополитом Іваном Павловським (1930–1936 рр.). Ось так, дуже лаконічно в наявних публікаціях констатується факт функціонування у першій половині 1930-х рр. Української православної церкви.

Власне, джерельна база визначеної теми доволі вузька, що позначилося й на історіографії проблеми. А.Зінченко зазначав: “З історії цієї церкви маємо хіба що поодинокі факти. Вони торкаються в переважній більшості утисків влади навіть щодо цієї, недорозгромленої української церковної структури”¹. Історія УПЦ істориками спеціально не досліджувалася. Опосередковано вона висвітлена у сьомому томі написаної митрополитом Василем Липківським багатотомної історії УАПЦ під назвою “Відродження Церкви в Україні”. Сам автор зазначив, що підготовлене видання викладене ним “на підставі персональних спогадів”². Певні матеріали про УПЦ містить “Нарис історії Української Православної Церкви” професора І.Власовського³, чимало цінних даних є у нарисах-спогадах протопресвітера Д.Бурка⁴, в статті про митрополита І.Павловського, написаній В. і В. Кохно⁵. Серед публікацій останнього часу відзначимо наукові розвідки канадського історика Б.Боцюрківа⁶ та цитованого вище вітчизняного вченого А.Зінченка⁷.

Названі автори одностайні у тому, що вузькість джерельної бази не дає можливості для об'єктивного і повного аналізу історії Української православної церкви.

Нещодавно поталанило відшукати в архівних фондах важливі документи (протоколи організаційних зборів єпархій УПЦ, пленуму та засідань Всеукраїнської церковної ради (ВУЦР), яка виникла в грудні 1930 р., тощо), котрі дозволяють бодай частково заповнити лакуни у дослідженні діяльності цієї церкви протягом 1930-1936 рр. Тож метою публікації є відтворення історії УПЦ на основі нових джерел, звичайно з урахуванням наявної історіографічної бази. Крім того, автор переймається питанням про мотиви, якими керувалася влада, дозволивши

* Киридон Алла Миколаївна – канд. іст. наук, доцент Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка.

збирання решток Української автокефальної православної церкви під орудою УАПЦ (така постановка питання не зустрічається в наявних публікаціях). Вочевидь, не можна обмежитися (слідом за Н.Полонською-Василенко) твердженням, що поновлена у грудні 1930 р. організація була “лише пародією на УАПЦ”⁸.

Усвідомлюючи масштабність порушених питань, автор має на меті лише окреслити в рамках статті проблеми, які необхідно розробляти далі, аналізуючи нові архівні джерела, зокрема матеріали СБУ.

Повернімося до подій, що розгорнулися на надзвичайному січневому соборі 1930 р. Б.Боцюрків так висвітлює його хід: “Квапливо скликаний для розв’язки питання статусу церкви у зв’язку з виявленням контрреволюційної діяльності автокефалії й особливо її ролі в організації “СВУ”, “собор” забезпечив ГПУ колективним “визнанням” вини й належно “проголосував” за розпуск УАПЦ. Режим міг таким чином захиститися проти “обвинувачень” у “релігійному переслідуванні”, звільнивши себе від відповідальності за ліквідацію церкви”⁹.

Одразу після собору у редакційних статтях двох офіційних щоденних видань в Україні – “Вісті ВУЦВК” і “Комуніст” – стверджувалося, що “протягом усіх десяти років свого існування автокефальна церква була прихованою під машкарою “служіння богам” та немовби релігійної “аполітичності” антирадянською, контрреволюційною організацією, складовою частиною в національному контрреволюційному СВУ”¹⁰. Слід було, здавалося, очікувати подальшого наступу з боку влади на таку організацію. Про відповідні настрої в суспільстві можна судити хоча б за нарисом Ю.Самойловича, вміщеним у “Збірнику Комісії для дослідження релігійної ідеології”, який вийшов у світ одразу після процесу “Спілки визволення України”. В ньому наголошувалося: “За цих умов загострення класової боротьби всілякі релігійні організації – ці єдині легальні непролетарські організації, що вільно існують у нас, як ніколи, правлять за органи буржуазної реакції. Ось тому викривання справжньої ідеології цих організацій, як в даному разі ми це зробили щодо УАПЦ, боротьба з ними за лєнінською метою є складовою частиною боротьби за соціалізм”¹¹.

Але наприкінці грудня 1930 р. “наступила несподівано зміна становища радвлади до ліквідованої УАПЦ”, – зазначав І.Власовський¹². На запитання “чому так сталося”, спробуємо відповісти після розгляду того, “що, власне, сталося”. Тож вдамося до з’ясування ситуації, яка склалася навколо Української церкви після січневого собору.

Як стверджує А.Зінченко, тодішній митрополит УАПЦ Микола Борецький у березні 1930 р. під час однієї з промов, виголошеної в київському Софійському соборі, піддав критиці якусь “ініціативну групу”, що бралася за відновлення Української церкви. З якихось причин самого митрополита не залучили до діяльності останньої, що і викликало обурення з його боку¹³. Що ж це була за група? У показаннях заарештованого разом з кількома церковними діячами колишнього голови Вінницької окружної церковної Ради Ю.Машкевича 10 січня 1934 р. читаємо: “Після закінчення собору за ініціативою Малюшкевича* в приміщенні Української церковної ради у підвалі було скликано нараду в складі 20 осіб”, серед яких допитуваний “пригадав священників Макара й Гуцолу від Кам’янецьчини, архієпископа Павловського, єпископа з Харкова, Червінського – з Ніжина, єпископа Калішевського – з Черкас, єпископа Бржосньовського – з Білої Церкви, єпископа Карабіневича – з Тульчина, єпископа Задвірняка – з Проскурова, єпископів Грушевського та Бея – від Київщини”. Головним питанням для обговорення, як свідчив Ю.Машкевич, стала необхідність клопотання перед владою “про організацію нової Української церкви, начебто більш лояльної й під іншою назвою”. Всі присутні з цією пропозицією погодились¹⁴. Про діяльність такої ініціативної

* Малюшкевич Костянтин – церковний діяч, архієпископ УАПЦ.

групи писав і Б.Боцюрків. За його даними, відразу після січневого собору в Харкові було створено Всеукраїнський організаційний комітет на чолі з архієпископом І.Павловським¹⁵.

Припускаємо, що певна ініціативна група могла, дійсно, зорганізуватися відразу після собору, але на основі віднайдених джерел можна стверджувати, що Всеукраїнський церковний організаційний комітет, який у документах має абревіатуру “ВУЦТОК”, було створено лише в червні 1930 р. Саме тоді ініціативна група у складі архієпископів К.Малюшкевича та І.Павловського, протоієрея К.Бутвиненка, священника Д.Любеча і мирянина Д.Оробинського звернулася до НКВС із заявою про дозвіл утвердити нову церковну організацію “Українська православна церква”. При цьому члени групи запевняли владні структури, що УПЦ “буде жити й діяти в межах Радянської Соціалістичної Республіки, в своїх ставленнях до держуряду буде дотримуватись заповітів Христа і навчання апостола Павла, тобто для УПЦ воля держави – то є воля Божа”. Тому “до всіх добрих творчих заходів держави УПЦ буде ставитись не лише лояльно, а й сприятливо, виконуючи всі закони й розпорядження уряду, дотримуючись закону про відокремлення церкви від держави”¹⁶.

Разом із тим у петиції зазначалося, що УПЦ житиме та діятиме за затвердженням урядом певним статутом. Вищим керівним і законодавчим органом для неї мав стати Всеукраїнський собор. У міжсоборні періоди життям церкви мала керувати ВУЦР, що обиралася на три роки. Всі парафії Української православної церкви об’єднувалися в єпархії, якими керували відповідні ради (мали обиратися також на три роки) на чолі з єпископами. Передбачався інститут благовісників, за допомогою яких ці останні мали здійснювати догляд за окремими парафіями¹⁷.

12 червня 1930 р. адміністративна НКВС повідомило, що воно “не заперечує проти існування Всеукраїнського церковного організаційного комітету релігійного об’єднання УПЦ з місцеперебуванням у Харкові, з уповноваженими на місцях”. “І з цього часу, – повідомляв митрополит І.Павловський, – й почав свою діяльність ВУЦТОК”¹⁸. Головними завданнями комітету, який діяв до грудня 1930 р., були вироблення певних ідеологічних положень, проведення єпархіальних зборів, об’єднання церковних парафій і скликання Всеукраїнського собору по організації Української православної церкви¹⁹.

У листопаді 1930 р. пройшли єпархіальні збори з таким порядком денним: “1. Доповідь члена ВУЦТОКу про організацію УПЦ. 2. Організація єпархії. 3. Обрання єпископа та єпархіальної церковної ради (ЄЦР). 4. Фінансова справа. 5. Обрання представників на Всеукраїнський собор”²⁰.

На організаційних зборах єпархій особливо підкреслювалося: “Звернути увагу майбутніх керівних органів нашої церкви на суворе додержання державних законів, аби уникнути в майбутньому тих неприємностей, яких за це зазнала УАПЦ”²¹.

Побіжно зазначимо, що у свій час остання неодноразово заявляла про своє лояльне ставлення до органів радянської влади і намір дотримуватися її законів (Перший Український православний церковний собор Київщини (травень, 1921 р.), прилюдна заява (декларація) Великих Покровських зборів ВПЦР (1922 р.), підтверджена її ж Великими Микільськими зборами (1924 р.), “Відповідь про відносини Української автокефальної православної церкви до гнобительства імперіалізму й капіталізму в світовому церковному життю” (1924 р.) та ін.). Тому ставлення УПЦ до подібної заяви мало обумовлюватися попереднім досвідом УАПЦ і акцентуванням на тягlostі ідеї національної церкви. З іншого боку, була потреба офіційно відсторонитися від колишніх її діячів, які “припускалися політичних помилок”, та тим самим здобути прихильність органів радянської влади.

Результатом листопадових організаційних зборів 1930 р. було створення 7 єпархій УПЦ (замість колишніх 22 церковних округ УАПЦ)²². Узагальнюючи ін-

формацію щодо кількісних показників Української православної церкви станом на 28 листопада 1930 р., митрополит І.Павловський навів такі дані: “До УПЦ приєдналось 498 парафій, що поділено на таких сім єпархій: Харківська (19 парафій), Київська (120 парафій), Вінницька (110 парафій), Уманська (96 парафій), Білоцерківська (70 парафій), Лубенська (60 парафій), Шевченківська (23 парафії).

Духівництво складається з 514 приєднаних священнодіячів, у тому числі 16 єпископів”²³.

Тут треба зробити ряд зауважень. По-перше, звернемося до загальної кількості названих парафій – 498. Вважаємо за потрібне підкреслити, що ця цифра суперечить даним, які навів митрополит В.Липківський (повторені в ряді публікацій): “На кінець 1930 року залишилось всього біля 300 парафій УАПЦ”²⁴. Кількість останніх, наведена І.Павловським, виходячи з детального їх подання по єпархіях, видається ближчою до істини, оскільки облік їх був необхідний при переході від округового до єпархіального устрою, що вимагало ретельнішого аналізу ситуації церковного життя. Стосовно ж даних В. Липківського, то треба взяти до уваги, що сам митрополит про розділ своєї книги, в якому наведено вищезазначену цифру (300 парафій), писав, що його складено “на підставі персональних спогадів”, бо “ніяких документів, на жаль”, не мав²⁵.

У листі до священника Петра Маєвського митрополит В.Липківський оповідав: “Після примусового звільнення мене від церковної праці я багато дечого не знаю й не зміркую в її сучасному етапі, бо жодних стосунків з сучасними керівниками церкви не маю і ніяких звісток від них не одержую”²⁶. Тому й наведена кількість парафій може мати досить приблизний характер.

Зважимо ще на один аспект. У звіті митрополита І.Павловського названо Шевченківську єпархію. Проте рішенням організаційних зборів від 28 листопада 1930 р. православні парафії на терені колишньої Шевченківщини були об’єднані в Черкаську єпархію. Тому сьомою з названих у переліку замість Шевченківської мала бути Черкаська. На жаль, не в усіх протоколах організаційних зборів зазначено кількість місцевих парафій, тому немає можливості дати точні показники.

Єпархії очолювали єпископи, перелік яких подаємо вперше: Харківську – митрополит Іван Павловський, Вінницьку – архієпископ Олександр Червінський, Київську – архієпископ Костянтин Малюшкевич, Черкаську – єпископ Конон Бей, Уманську – єпископ Микола Карабіневич, Білоцерківську – архієпископ Володимир Бржосньовський.

Складна ситуація виникла з Лубенською єпархією. На організаційних зборах (25 листопада 1930 р.) було винесено рішення про обрання на її голову протоієрея Антона Кодинця²⁷. Але Всеукраїнська церковна рада (протокол від 23.XII.1930 р.) це рішення не затвердила і доручила догляд за єпархією митрополиту І.Павловському. Лише згодом ВУЦР видрядила на Лубенщину архієпископа Феодосія Сергієва, який, давши згоду на цю посаду, до кінця 1931 р. фактично не зміг розпочати активної діяльності²⁸.

Як колись округові, так тепер єпархіальні церковні ради (ЄЦР) ставали постійними органами церковного управління. До складу останніх, який визначили організаційні збори єпархій, входило три особи – голова, член-секретар та член-скарбник. Кожна з них мала ревізійну комісію, яка також складалася з трьох осіб й обиралася зборами. Парафії об’єднувалися в благовісництва (наприклад, на Вінниччині відповідно: 110 і 10), причому кількість парафій у них була різною. З 10 благовісництв останньої найменшим стало Липовецьке (5 парафій), найбільшим – Тиврівське (18).

Організаційну структуру та відновлені керівні церковні органи затвердив надзвичайний собор Української православної церкви, який відбувся 9–12 грудня 1930 р. Делегати його ще раз засудили діяльність провідників УАПЦ, перегля-

нули деякі положення, прийняті собором цієї церкви 1921 р. Так, з назви церкви було вилучено слово “автокефальна”.

Відповідно до нової організаційної схеми, прийнятої собором, світських діячів було усунуто від безпосередньої участі у церковному врядуванні, яке цілком сконцентрувалося в єпископаті. Як зауважував Б. Боцюрків, “ГПУ мало менше проблем у контролі (і в разі потреби у підкупі) автокефального духовництва, ніж у своїх контактах з менш уразливим світським елементом, який до того часу домінував на радах церкви”²⁹.

Головою останньої тепер став митрополит Харкова й усієї України, який також очолив “нову” Всеукраїнську церковну раду. Характерно, що собор “проголосував” перенести митрополичий престол та центральне церковне управління з Києва до Харкова – тодішньої столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки. Принагідно зауважимо, що уряд фактично домігся реалізації своїх намірів щодо перенесення осередку церковного керівництва з Києва до Харкова, які висував ще в 1925 р. перед УАПЦ.

23 грудня 1930 р. відбулося перше організаційне засідання ВУЦР, де остання відзначила своє соборне обрання. Головою її було визнано митрополита І.Павловського, заступником голови – архієпископа київського К.Малюшкевича, секретарем – Дмитра Оробинського, членами – протодиякона Микиту Ярового й священника Андрія Шевченка.

Таким чином, відомий кількісний (5 чоловік) та персональний склад Всеукраїнської церковної ради. До речі, на її першому пленумі (листопад, 1931 р.) зазначалося: “В наказі 69 треба точно визначити кількість членів президії й кандидатів ВУЦР, а саме п’ять членів і 2 кандидати”³⁰. Це важливо з огляду на поширену у дослідженнях думку про склад ради з трьох осіб. Одним із перших це зазначив В.Липківський³¹. І.Власовський, визначаючи склад останньої, процитував його лист до П.Маєвського від 5 червня 1933 р., де митрополит писав: “Всеукраїнська церковна рада теж переведена до Харкова і складається, *здається* [підкреслення наше – А.К.], лише з митрополита – голови та з двох священників – секретаря і діловода”³².

Інша справа, що президія ВУЦР у повному складі збиралася не часто, працюючи переважно в складі трьох осіб: голови – митрополита І.Павловського, секретаря – Д.Оробинського й протодиякона М.Ярового. У більшості засідань брав участь і священник А.Шевченко. Заступник голови К.Малюшкевич упродовж року був присутнім лише на чотирьох засіданнях Всеукраїнської церковної ради “за умовами праці місця свого служіння” (Київська єпархія – А.К.). Іноді проводилися спільні засідання президії та ревізійної комісії.

На організаційному засіданні ВУЦР приміщенням для канцелярії було визначено Воскресенський собор Харкова. Встановлювалися дні засідань Всеукраїнської церковної ради: “Вівторок і п’ятниця щотижня, крім празників, о 11 годині дня. Канцелярія відчинена щодня, крім неділь і свят, від 11 год. ранку до 4 год. дня”. Було розроблено зразок штампу та печатки ВУЦР Української православної церкви. Своєю ухвалою рада приймала діловодство ВУЦТОКу. Вирішили копії протоколів Всеукраїнської церковної ради надсилати до ЄЦР, а останнім – до ВУЦР. Повідомлялося, що, за ухвалою собору, добровільні членські внески єпархіальні церковні ради починають вносити з 1 грудня 1930 р.

Такими були ухвали першого організаційного засідання ВУЦР³³. “Це був початок праці”, – зазначав І. Павловський³⁴.

Власне, перший рік роботи Всеукраїнської церковної ради був часом поточної, переважно організаційної праці, “догляду й допомоги церкви в розв’язанні тих чи інших питань, що ставились життям перед ЄЦР, ПЦР [парафіяльні церковні ради – А.К.] чи окремими працівниками”³⁵. На початку діяльності “зادля

повноцінного і повноправного існування” ВУЦР передала до відповідних органів статут Української православної церкви – спочатку до НКВС УСРР, пізніше – до ВУЦВК. Офіційна назва церкви, згідно зі статутом – “Всеукраїнське об’єднання релігійних громад Української православної церкви (УПЦ)” – була затверджена постановою ВУЦВК від 9 липня 1931 р., але під час реєстрації до останньої було внесено ряд змін та доповнень³⁶.

10 серпня 1931 р. Всеукраїнська церковна рада звернулася до адміністративної групи при секретаріаті президії ВУЦВК із проханням доповнити статут положеннями про богослужбову й іспитову комісії³⁷, на що одержала згоду³⁸. Взагалі перший рік діяльності УПЦ засвідчив її досить активні позиції в стосунках із владними структурами.

Наприкінці 1931 р. остаточно викристалізувалася будова Української православної церкви: церковний Собор, ВУЦР, єпархіальні церковні ради, ПЦР, благочинництва. При Всеукраїнській церковній раді діяли ревізійна і богослужбова комісії, вищий суд, при ЄЦР – ревізійна та іспитова комісії й єпархіальний суд³⁹.

Для постійного зв’язку ВУЦР зі складовими частинами Української православної церкви, “для контролю і спрямування її діяльності”, згідно з § 13 статуту УПЦ, один раз на рік скликався пленум. Зауважимо, що Всеукраїнська церковна рада пропонувала дещо іншу черговість – двічі на рік, але під час реєстрації було внесено корективи⁴⁰. Виявлено заяву з проханням дозволити провести пленум ВУЦР 19–21 листопада 1931 р.⁴¹ (з позитивною резолюцією секретаріату президії ВУЦВК⁴²) та протоколи його засідань⁴³. Другий пленум, очевидно, не відбувся. Знайдено також заяву президії Всеукраїнської церковної ради на адресу адміністративної групи при секретаріаті президії ВУЦВК з проханням про дозвіл на скликання пленуму ВУЦР 10–12 листопада 1932 р. у приміщенні харківського Воскресенського собору. В ній визначався порядок денний (вісім позицій) та модус представництва. На документі стоять дві резолюції: одна – червоною: “Дати дозвіл на 10-11-12/XI за такою повісткою денною. 9.XI.1932” [підпис]; друга – синім: “Дозвіл на скликання пленуму не давали, [бо] сам Оробинський [секретар ВУЦР – А.К.] заходив сказати, щоб не дозволяли, тому що не состоится” [так у тексті – А.К.]⁴⁴.

Єпархіальні церковні ради також скликали пленуми, клопотання на проведення яких організовано порушувала перед секретаріатом Президії ВУЦВК Всеукраїнська церковна рада⁴⁵.

ВУЦР із часу свого заснування (23 грудня 1930 р.) до пленуму (19–21 листопада 1931 р.) провела 52 засідання, частину протоколів яких пощастило відшукати. Їх вивчення свідчить, що рада обмірковувала і вирішувала нагальні справи буденного церковного життя, виносила ухвали, передавала їх на виконання місцевим органам релігійного керівництва, складала необхідні інструкції. Характер документів у цілому доволі поміркований, навіть обережний. Але водночас трапляються й надто сміливі заяви. Так, президія Всеукраїнської церковної ради, оцінюючи факти порушень закону щодо священнослужителів, запитувала: “Чи не поставлене державою завдання зліквідувати службовців культу?”⁴⁶.

Однією з нагальних проблем церкви було налагодження організаційного життя, функціонування її структурних елементів (ЄЦР, ПЦР, комісії). Тому найперше ВУЦР заслухала протоколи передсоборних організаційних зборів, затвердила обрання єпархіальних єпископів, окрім лубенського⁴⁷. За поданням заяви священнослужителів і парафіяльних церковних рад, Конотопщину й Глухівщину було виділено зі складу Лубенської та приєднано до Київської єпархії, відповідно було врегульовано фінансові виплати. Аналогічно на підставі відповідних заяв відбувся перерозподіл інших парафій (наприклад, з Уманської до Черкаської й т. ін.).

На розгляд Всеукраїнської церковної ради подавалися заяви окремих ПЦР про приєднання їх до УПЦ. Протягом року до Української православної церкви

перейшли 27 парафій, разом із тим констатувалося і про виключення 24 останніх зі складу УПЦ⁴⁸.

Однак не всі рішення ВУЦР втілювалися в життя. Так, Всеукраїнська церковна рада поставила завдання перед ЄЦР поширити статут Української православної церкви на всі парафії, але це вдалося здійснити лише у Харківській, Черкаській, Вінницькій та Білоцерківській єпархіях. Київська єпархіальна церковна рада розповсюдила статут лише по благовісництвах, а про ситуацію в Уманській і Лубенській єпархіях навіть на кінець 1931 р. не було відомо. Можна припустити, що на місцях не завжди переймалися дотриманням статутних норм та правил, оскільки одним із головних чинників у тій соціально-політичній ситуації була віра в те, що навіть виконання певних треб й обрядів і зарахування себе до національної церкви важили самі по собі досить багато. З іншого боку, подібні факти свідчать про слабку виконавську дисципліну священників та погану організацію роботи (відсутність єпископа у Лубенській єпархії, незрозуміла ситуація в Уманській тощо).

Тим часом життя вимагало поповнення кадрового складу церкви, відповідного добору кандидатів на посади священнослужителів, їх висвячення тощо. Щодо цього виникли серйозні труднощі. На засіданні Всеукраїнської церковної ради 18–19 лютого 1931 р. наголошувалося: “Приєднання, висвячення й повернення священнодіячів ніяк не задовольняє потреб церкви в священниках”⁴⁹. Такий же складний стан констатував і листопадовий (1931 р.) пленум ВУЦР: “Немає єпархій, крім Харківської, яка б не боліла недостатчею священства”⁵⁰. За період з грудня 1930 по листопад 1931 р. до УПЦ було прийнято 81 священнодіяча та 47 церковників відійшли від Української православної церкви, при цьому 76 парафій залишилися без керівників, тоді як 82 священнослужителів були без останніх⁵¹. Відомі факти, коли “дехто з священнодіячів інших церков приєднані й працюють в складі священнодіячів УПЦ”. Тому ВУЦР детально розглядала заяви колишніх “зреченців” та, визнаючи їх достойними прощення, повертала до складу священнослужителів. Крім того, заохочувалося обслуговування вільних парафій (як требами, так і відprawою служб) священниками із сусідніх. Задля цього Всеукраїнська церковна рада рекомендувала ЄЦР відповідними заявами клопотатися про право того чи іншого священника доглядати доручену єпархіальною церковною радою вільну парафію.

Безумовний інтерес викликає співвідношення вільних парафій та безпарафіяльних священнослужителів (76:82). Які чинники впливали на цю ситуацію? Абсолютно справедливо на пленумі ВУЦР зазначалося: “Коли б вони [безпарафіяльні священнодіячі, яких було 82 особи! – А.К.] пішли на парафії, то питання з заміщенням вільних парафій було б в значній мірі вирішене”⁵².

Існувала ще одна нагальна проблема: за протоколами ЄЦР простежувалося активне пересування священників. Всеукраїнська церковна рада мусила неодноразово наголошувати, що без важливих причин кожен із них, як обранець громади, не має права залишати свою парафію напризволяще. Адже “часта зміна священників руйнує парафію й шкодить самому священству, бо губиться органічний, духовний зв’язок його з народом, губиться взагалі єдність поміж народом і священством”⁵³. При цьому нагадувалося, що “в давній церкві священників, що без достатніх, самою церквою визнаних мотивів кидали парафії, рахували відступниками, зрадниками”. Свідченням надзвичайності ситуації стало намагання, зокрема Волинського благовісництва, не коритися організаційним заходам церковного керівництва щодо припинення анархічних переходів. Задля налагодження ситуації ВУЦР спеціальним наказом регулювала перехід священників з парафії на парафію та в іншу єпархію. Про це йшлося і на листопадовому (1931 р.) пленумі: “Тільки сама церква для користі й ствердження віри посилає єпископа в іншу

єпархію, а священника на іншу парафію”⁵⁴. З метою контролю та налагодження організаційної структури Всеукраїнська церковна рада зобов’язала ЄЦР один раз на три місяці подавати список парафій із зазначенням їх священнослужителів і щомісяця – список вільних з них з чіткою вказівкою, які райони охоплює єпархія й як парафії розподіляються по районах⁵⁵.

Не менш складною поставала проблема висвят духовенства. Ревізійна комісія Української православної церкви наполягала на обов’язковому проходженні всіх кандидатів через іспитову комісію. Але брак священнослужителів змушував вдаватися до непередбачених заходів “задля бажання допомогти парафіям” та “з вимог необхідності”. ВУЦР довелося зазначити: “Можна висвячувати і тих братів, що мають щире бажання служити церкві, мають знання богослужбового порядку, хоч, може, й не мають достатньої загальної освіти”⁵⁶.

У такій ситуації загострилася проблема церковно-релігійної освіти пастирів та вірних. Якщо УАПЦ на початку 1920-х рр. мала сподівання на організацію хоч якоїсь системи богословської освіти, то на початку 1930-х рр. для Української православної церкви ілюзій у цьому питанні не існувало. Не випадково на листопадовому пленумі ВУЦР наголошувалося на необхідності постійної самоосвіти: “Кожна зустріч пастирів поміж собою й архипастирями нехай буде життєвою школою виховання, освіти і порадиництва; при цьому не треба нарікати на відсутність систематичного віронавчання, бо кожний пастир повинен кожен сам дбати про свою освіту, він повинен читати, клопотатися самоосвітою”. А щодо парафіян зазначалося: “Архипастирі та пастирі учать за службою Божою істині віри Христової, пояснюють Св. Письмо і служби Божі, а християнські церковні свята є тема для навчання історії, життя й розвою церкви в боротьбі за істину християнської релігії”⁵⁷. Пленум Всеукраїнської церковної ради прийняв ухвалу: “Дбати про підвищення [рівня освіти – А.К.] священнодіячів УПЦ, нагадуючи про цей обов’язок єпархіальним єпископам та ЄЦР, а при президії ВУЦР заснувати освітній відділ, про дозвіл на що підняти клопотання перед урядом”⁵⁸.

З огляду на вищезазначене, стає зрозумілим винесення на порядок денний пленуму Всеукраїнської церковної ради у листопаді 1931 р. питання “Про духовне керівництво УПЦ”, доповідачем з якого виступив митрополит І.Павловський. За рішенням зібрання, доповідь була видрукувана в протоколі у повному обсязі з метою поширення її по ЄЦР. В ній зокрема йшлося про те, що справжню небезпеку для церкви становить відхід священників, окремі з яких пересвячувалися, неосвіченість духовенства, розходження між останнім і вірними, поширення сектантства й безвір’я. Поручуючи названі проблеми, митрополит задавав запитання: “Відкіля занепад віри та духу народу нашого?... Що кажуть вірні нашої церкви?”. І далі він відповідав: “А вони кажуть: нас ніхто не вчить віри, не піднімає нашого духу, у церкву йдемо за звичкою та не знаходимо там духовного піднесення; зречення духівництва в останок розбиває наші душі, у своїй церкві не знаходимо їжі для душі й хочеться піти до сектантів”⁵⁹.

На думку І.Павловського, проблема полягала ще і в тому, що священники “від життя втекли у стіни храмів”, “ми соромимось сповідувати поза храмом”, “ми більш схильні чекати з боку вірних відваги на благовісткування Христа, а самі більш любимо бути першостоятелями в храмі, де всі свої, де не чекає нас ніщо трудне, що потребувало б від нас духовної сили...”⁶⁰. Говорячи про власну роль у житті церкви, митрополит критично зауважив: “Знаю, значно заглушає в мені слугу христового благовістя слуга церковної організації. Але так вимагали обставини й умови праці церковної... У наш час відділити адміністратора від духовного керівника важко”⁶¹.

Доповідь глави Української православної церкви свідчить про його помітну розгубленість: є церковна організація, окреслене коло актуальних проблем, але

немає чіткої програми дій у складній соціально-політичній атмосфері. Про це взагалі не йдеться в промові, ніби церква діє поза часом та простором, поза проблемами пересічного життя. Мов на підтвердження цих міркувань, звучать слова митрополита, який після річного існування УПЦ заявив: “Насправді, ясно ми не уявляємо, в чому духовне керівництво”⁶².

Залучення до аналізу теми нарисів-спогадів Д.Бурка дає можливість з’ясувати причину такої розгубленості, можливо, навіть страху перед безвихіддю. Протопресвітер повідомляв, що на день Різдва Св. Івана Предтечі, 7 липня 1931 р., митрополит І.Павловський призначив у Переяславі, в Мазепинському соборі Вознесіння Господнього врочисту службу. Тут улітку 1925 р., за ініціативою митрополита Української автокефальної православної церкви В.Липківського, вперше відбувся за численної участі духовенства, при великому зібранні громади “спомин” про відомого мліївського титаря Данила Кушніра, якого уніати 1768 р. замучили й спалили. 1931 р. вирішили знов відправити такий “спомин”. Мали служити митрополит і чотири єпископи. Але урочистість не відбулася. Архієпископів Ю.Міхновського й В.Самборського ДПУ не пустило з Києва, єпископам К.Бею та В.Бржосньовському, що прибули напередодні свята, місцеві чекісти наказали негайно виїхати з Переяслава, а митрополиту І.Павловському заборонили служити і виступати з проповіддю. Тому службу проводили тільки п’ять священників без проповідей, без процесії. Правда, як згадував Д.Бурко, “Харківське ГПУ “перепрошувало” потім митрополита, звалило все на свої районні відділи: не вміють, мовляв, “чисто работать”; а як було у дійсності, то його таємниця”⁶³.

Крім того, й далі тривали арешти. Так, 1931 р. настоятеля храму Святої Софії, архієпископа київського К.Малюшкевича протримали у в’язниці більше двох місяців⁶⁴.

Подібні факти змушували замислитися над існуючим станом речей. І якщо на момент організації Українська православна церква мала певні надії за умови дотримання визначених “правил гри” порозумітися з владою, то в другій половині 1931 р. ілюзій залишалося дедалі менше.

Отже, з одного боку, давалася взнаки складність налагодження церковного життя, з іншого, – заважав тиск державних органів. Попри все митрополит І.Павловський на пленумі ВУЦР у доповіді “Про духовне керівництво” з боєм зазначав: “Ми не маємо права давати традиційно доживати церкві...”⁶⁵.

Безпосередній догляд за життям парафій потребував живого зв’язку з єпископами. Для одержання відповідного дозволу на відвідування останніх ВУЦР розсилала реєстраційні картки для заповнення, передаючи їх потім до адмінгрупи при секретаріаті президії ВУЦВК. Такий порядок був обов’язковим також для інших релігійних об’єднань, про що свідчать зібрані поряд реєстраційні картки священнослужителів УПЦ, РПЦ та Собору православних єпископів України. Нами виявлено “реєстраційну картку службовця культу”, архієпископа вінницького О.Червінського⁶⁶, митрополита І.Павловського⁶⁷, білоцерківського єпархіального єпископа В.Бржосньовського⁶⁸. Були також зареєстровані картки з правом дозволу відвідувати парафії єпархії архієпископа київського К.Малюшкевича й єпископа черкаського К.Бея⁶⁹.

Стан справ був далеко не втішний. Голова Вінницької ЄЦР Ю.Машкевич фіксував відмову з боку представників місцевої влади брати на облік священників, чим вони “порушували парафіяльне життя, бо парафії зоставались без служби”⁷⁰. Всеукраїнська церковна рада повідомляла ВУЦВК про відмову Звенигородського, Тальнівського та Катеринопільського райвиконкомів брати на облік благовісників Української православної церкви⁷¹. Про цілий ряд порушень повідомляв до ВУЦВК голова Черкаської єпархіальної церковної ради архієпископ Конон Бей (березень, 1932 р.): безпідставне закриття Михайлівського храму в селі Городище, заборона користування храмом через небажання релігійної громади взяти обліга-

цій на 300 крб. (село Набоків Хутір). У селі Шевченкове місцевою радою священику Попову було запропоновано взяти на 300 крб. акцій тракторбудів, а коли він “не міг цього виконати, його позбавили волі на чотири доби”. В селі Млієві, згідно з розпорядженням голови сільради, було розібрано церковну огорожу, з ікон знято скло, взято ряд предметів з храму, а у дні Великого посту релігійну громаду позбавлено права на користування храмом⁷².

Особливо страждало духовенство від непомірних податків [Див. додаток – А.К.]. Окрім прибуткового податку і самооподаткування, на священнослужителів накладалася хлібозаготівля, а згодом – м'ясозаготівля. Так, на засіданні ВУЦР від 2 січня 1931 р. розглядалася заява священика Івана Диківського про залучення його до заготівлі. Рада прийняла ухвалу звернутися зі скаргою на незаконні дії голови сільради Комарова до генерального прокурора⁷³. З Уманщини (лютий 1931 р.) повідомляли, що “в останні часи насильне оподаткування вивело духівництво з рівноваги”⁷⁴.

Звернемося до запиту референта у справі культів Вінницького облвиконкому (під грифом “не підлягає оголошенню”) до Наркомпостачу УСРР, де повідомлялося: “1. До відділу культів Вінницької області звертаються майже десятками служники культів про те, що їх оподатковують м'ясозаготівлею”. З цього приводу працівник влади просить пояснень: “2. а) чи оподатковуються ті служники, що не мають жодного с.г.; б) що не мають хати; в) що мешкають в місті – городі; г) що мешкають в місті – городі, а відправляють культові потреби в селі та д) що мешкають в передмісті”. Тут же повідомлялося: “3. В багатьох районах розпочалась м'ясозаготівля, та нею обкладають служників культу від 40 до 98 кіло м'ясом, в термін від 24 до 72 год. – повне внесення м'ясозаготівлі”⁷⁵. Як бачимо, на місцях вдавалися до самовільного розв'язання проблем, не чекаючи розроблених рішень наркоматів. Причому у даному разі не йдеться про диференціацію за релігійними об'єднаннями. Це теж показово для усвідомлення загальної стратегічної лінії влади.

Із священнослужителів стягувався також військовий податок. Наприклад, Велико-Багачанський райвиконком на Полтавщині наклав на священика Биковця 400 крб останнього⁷⁶.

Невиплата податків парафіями ставала приводом для їх ліквідації.

Наприкінці 1932 р. на київську Софійську парафію було накладено 10 000 крб. податку, а коли вона цю суму з труднощами виплатила, через три місяці наклали ще 20 000 крб.⁷⁷ 8 січня 1933 р. (на другий день свята Різдва Христового) архієпископ Юрій Міхновський по закінченню літургії сказав народу про катастрофічне становище церковного життя в Україні й Софійської парафії зокрема: “Наша парафія вже не в силі виплачувати державних податків. Духовенство скаржиться, що йому надзвичайно тяжко... Але що я можу зробити? Соборна скарбниця порожня, бо незалежні від нас обставини сильніші від наших можливостей”⁷⁸. Упродовж 1931–1934 рр. за невиплату податків ДПУ кілька разів погрожувало закриттям Софійського собору. Але навіть після сплати боргу кафедральні храми, як це було в Одесі, Харкові та інших містах, закривалися⁷⁹.

Врешті, така ж доля спіткала й Святу Софію. У 1933 р. влада розпустила парафію, а 15 лютого 1934 р. взагалі закрила Софійський собор, перетворивши його на заповідник⁸⁰. І це сталося тоді, “коли парафія сплатила останню рату податку [20 тис. крб. на рік – А.К.], що коштувало їй тяжких зусиль”, – згадував Д. Бурко⁸¹.

Згодом почалося масове закриття храмів. У лютому – березні 1934 р. було закрито кафедральні собори Української православної церкви в Умані, Білій Церкві, у травні – в Харкові та Черкасах, у червні – у Вінниці й Полтаві⁸².

Починаючи з 1934 р., коли Київ знову став столицею України, сюди з Харкова перевели і церковне управління УПЦ. За розпорядженням влади, до Києва

переїздить митрополит І.Павловський. Про цей період історії Української православної церкви архівних джерел не виявлено. За спогадами Віри та Валентина Кохно та нарисами Д. Бурка, маємо досить обмежену інформацію. Відомо, що кафедральним храмом митрополита УПЦ після переїзду з Харкова стала Успенська церква. Проте невдовзі й цей храм було призначено до знищення. В грудні 1934 р. ним було заборонено користуватися. Тоді ж заарештували 16 парафіян та трьох співаків хору⁸³. 1935 р. святиню було зруйновано. Митрополит перейшов до церкви Миколи Притиска. Цей – останній у Києві – храм УПЦ влада зачинила 15 червня 1935 р. “В ту ж годину, – писав Д.Бурко, – НКВД оголосило митрополитові сувору заборону священнослужіння, поновивши підписку про невиїзд із Києва”⁸⁴. Через місяць, за твердженням останнього, НКВС дозволило переїхати І.Павловському до Черкас, де в травні 1936 р. його було заарештовано і заслано в Казахстан⁸⁵. Посилаючись на спогади родини Кохно, дослідники С.Білокінь та А.Зінченко зазначають, що після закриття храму митрополит виїхав до Белгорода, де у травні 1936 р. й був заарештований⁸⁶. Обставини його загибелі подав А.Зінченко⁸⁷.

Звернемо увагу ще на один, з нашого погляду, досить промовистий факт. За логікою речей, в умовах суцільного “безбожного наступу”, утисків релігії та церкви взагалі, здавалось би, слід згуртувати зусилля священнослужителів усіх релігійних об’єднань. Але прагнення до порозуміння чи пошуків шляхів зближення з боку жодної з церков, у тому числі й Української православної церкви, не помічалось. Навіть більше того: запанувала якась відстороненість, спроба відмежуватися одна від одної.

Покажемо, з нашого погляду, є документ, який ми дозволимо собі процитувати досить просторово, оскільки це буде потрібно для подальшого аналізу. Це виступ митрополита І.Павловського на пленумі (листопад 1931 р.) Всеукраїнської церковної ради. Він зокрема заявив: “Ревізійна комісія встановила, що в справі міжцерковного братерсько-християнського єднання нічого не зроблено, не вжито будь-яких організаційних кроків до міжцерковних зносин, для взаємного пізнання й порозуміння Церков. Так було на 15.05, так і на сьогодні. У свій час ВУЦР пояснювала і зараз може повторити: Немає підстав і умов для практичної праці в напрямку міжцерковних зносин. Таке пояснення як тоді, так і тепер дає право ВУЦР не входити в обміркування зауважень в цій справі”⁸⁸.

Спочатку спробуємо з’ясувати, коли могла пояснювати свою позицію Всеукраїнська церковна рада. Відомо, що 12 травня 1931 р. у Києві відбулася нарада єпископів УПЦ. На порядок денний виносилося два питання:

1. Інформація про духовне керівництво єпархіальних єпископів Української православної церкви у тісному співробітництві з митрополитом.
2. Погодження думки єпископів про нагороди священнослужителів в УПЦ⁸⁹.

Згодом на листопадовому 1931 р. пленумі ВУЦР митрополит І.Павловський наголошував, що “від накресленого собором змісту праці священнодіячів УПЦ нарада не відступила”⁹⁰. Можна припустити, що з цією метою (підтвердження рішень собору й запевнення у своїй лояльності) могла прийматись якась заява, котру було оприлюднено 15 травня. Навіщо це було потрібно? Справа в тому, що із січня 1931 р. статут Української православної церкви знаходився на розгляді для реєстрації. Отже, не можна було припускати ризикованих кроків, натомість завіряючи владу у відданості та відстороненості від інших релігійних об’єднань. Цей документ, безсумнівно, мав неабияке значення для життєдіяльності УПЦ, інакше ВУЦР не повторювала б його ще раз (як істину), а намагалася пояснити власну позицію.

Про справедливість такого припущення свідчить ще один цікавий факт. Влада завжди намагалася створювати ситуацію, в якій Українська православна

церква задля власного виживання повинна була дотримуватися надзвичайно важених кроків. Це пояснює появу такої заяви у травні, завдяки якій, очевидно, було одержано дозвіл на проведення пленуму 19–21 листопада 1931 р.

Спробуємо конкретизувати сказане. 29 вересня того ж року Всеукраїнська церковна рада подала заяву до адмінгрупи при секретаріаті президії ВУЦВК із проханням дати їй дозвіл на скликання пленуму ВУЦР УПЦ у Харкові, в якій обумовлювався його порядок денний. Пункт 8 передбачав: “Намічення організаційних кроків УПЦ до християнського порозуміння й братерського зближення поміж Православними церквами на Україні. Доповідач Костянтин Малюшкович”⁹¹. Цей пункт представником влади перекреслено, хоча ніякої резолюції на документі з цього приводу немає. Відповідний дозвіл секретаріату Президії ВУЦВК передбачав порядок денний пленуму ВУЦР Української православної церкви із семи пунктів:

“1. Доповідь ВУЦР про її працю по керівництву й догляду за життям УПЦ за час від собору й про стан життя Української православної церкви.

Доповідач – голова ВУЦР митрополит Іван Павловський.

2. Доповідь з місць про життя єпархіальних об’єднань УПЦ й працю єпархіальних церковних рад.

Доповідачі – голови ЄЦР чи визначені для цього на місцях представники єпархіальних церковних рад.

3. Духовне керівництво Української православної церкви.

Доповідач – Іван Павловський та співдоповідачі (за бажанням) – єпархіальні єпископи.

4. Фінансовий звіт Всеукраїнської церковної ради за рік.

Доповідач – Д. Оробинський.

5. Дообрання кандидатів до членів ревізійної комісії УПЦ.

6. Доповідь ревізійної комісії Української православної церкви про огляд нею життя УПЦ і праці ВУЦР за рік.

7. Доповідь членів Богослужбової комісії* про їх працю й затвердження Богослужбового наказу”⁹².

Після цього дозволимо зробити таке припущення. Налагодивши діяльність ВУЦТОКу, який працював до надзвичайного собору (9–12 грудня 1930 р.), та домігшись створення Української православної церкви, її діячі на початковому етапі могли щиро вірити у порозуміння й надалі з партійно-державними структурами. Припускаємо, що такі ілюзії могли існувати майже до кінця 1931 р., хоча, безумовно, чіткої межі тут визначити не можна. Ми вже писали про враження “розгубленості” під час аналізу доповіді митрополита І.Павловського та своєрідний шок УПЦ після перших зіткнень із владою влітку 1931 р.

Однак за інерцією стан довіри міг тривати ще деякий час (хоча вже йшли арешти й чинилися утиски щодо духовенства). Мабуть, прозріння наступало поволі. Але це не дає підстав прийняти міркування митрополита В.Липківського щодо Української православної церкви як витвору лише ДПУ, як не можна погодитися і зі зневажливо-іронічним відгуком його про І.Павловського як “завжди готового” комсомольця (власне, про суб’єктивізм деяких оцінок В.Липківського писав й І.Власовський).

Не задля докору, а з метою спробувати зрозуміти ситуацію слід пригадати намагання (хоч і на іншому проміжку часу) діячів УАПЦ на чолі з тодішнім митрополитом В. Липківським також знайти порозуміння з владою й відсторонитися від своїх духовних братів з інших релігійних об’єднань. Ця агонія сподівань тривала до кінця 1925 р. Згадаємо один із принципів французького історика

* Одна з комісій Всеукраїнської церковної ради. Богослужбовий наказ визначав основні положення у справі богослужіння в УПЦ.

М.Блока: “Не засуджувати, а постаратися зрозуміти”. Так варто підходити до доволі гострих оцінок В.Липківського.

Слушно нагадати міркування І.Власовського: “Важливіше для нас є тут питання: чи з відновленням організованого управління УАПЦ*, хоч би й в далеко спрощеній та вкороченій формі, і з обранням на митрополита УАПЦ архієпископа Івана Павловського наступило яке оживлення в церковному житті УАПЦ”⁹³. Слідом за В. та В. Кохно підкреслимо, що період 1930–1936 рр. в історії Української православної церкви був найтяжчий: процес “СВУ”, колективізація, нечуваний голод. Це часи Постишева й приходу страшної ери єжовщини. “Пройшовши через ці страшні буревії, стікаючи останніми краплинами крові, УАПЦ знеможена і, не маючи сили піднести свій маєстат, до останку несе святу місію”, – наголосили ці автори⁹⁴.

Існування Української православної церкви у складних умовах радянської дійсності давало можливість зорганізуватися українству навколо національної структури. Попри відсутність належної кількості богослужбової літератури, брак священнослужителів, невизначеність умов існування у складній соціально-політичній обстановці УПЦ намагалася нести слово Боже, проповідувати мир, злагоду, любов до ближнього.

З іншого боку, слід зазначити, що Українській православній церкві так і не вдалося налагодити дієвої управлінської структури. Організація створених єпархій була доволі нестійкою, не відрізнялася особливою виконавською дисципліною. Рівень священнослужителів, як й у колишній УАПЦ, нерідко був досить низьким. Справжньою катастрофою для УПЦ обернулися тотальний наступ на релігію та церкву, а також і репресії, внаслідок чого Українська православна церква 1936 р. фактично припинила своє існування. Влада знищувала ту структуру, яку сама ж раніше породила.

Повернемося ще раз до питання: чому державно-партійні органи на початку 1930-х рр. дозволили відродити Українську церкву? Слід прислухатися до думки Б.Боцюрківа, який стверджував: “Звичайно, неможливо чітко визначити причини, які примусили радянський режим на Україні інсценувати або, принаймні, дозволити відновлення “очищеної” та “лояльної” Української православної церкви. Можливо, січневому “надзвичайному соборові” 1930 року обіцяно поступки, щоб вони вплинули на тих його учасників, яких не можна було настрашити й примусити голосувати за “самоліквідацію” УАПЦ”⁹⁵.

В.Липківський висунув міркування, що пильнування і контроль над тими ізольованими українськими парафіями, які перенесли період ліквідації 1929–1930 рр., був полегшений для ДПУ шляхом зібрання їх в єдиній організації. Крім того, зміна ставлення до УПЦ збіглася у часі з ослабленням загальної антирелігійної кампанії в Радянському Союзі (досягла кульмінації взимку 1929–1930 рр., коли позакривали тисячі церков усіх віросповідань) та зі сповільненням темпів примусової колективізації⁹⁶. Експеси на антирелігійному й колективізаційному “фронтах”, які викликали обурення в масах і негативну публічну реакцію за кордоном, Й.Сталін розкритикував у статті “Запаморочення від успіхів”. Отже, їх належало виправляти. Можливо, як підкреслював Б.Боцюрків, рішення радянського уряду “воскресити” Українську церкву було побічним вислідом цього короточасного та перебільшеного колективного визнання вини.

Але не забуваймо й про іншу сторону: церкву. Гадаємо, що, йдучи на компроміс із владою, УПЦ щиро сподівалася на можливість реалізації свого духовного призначення. Проте цим намірам не судилося збутися.

* І.Власовський (як і деякі інші автори) хронологічно окреслював існування УАПЦ у 1921–1936 рр., відповідно включаючи сюди і діяльність УПЦ на чолі з митрополитом І.Павловським.

ДОДАТОК

На засіданні ВУЦР від 18–19 лютого 1931 р. було вирішено, зважаючи на численні порушення закону про відокремлення церкви від держави, клопотатися перед вищими органами влади про можливість оподаткування священників або зменшення розмірів податків (текст цитується мовою оригіналу): “Ціла низка фактів, що має в своєму розпорядженні президія ВУЦР, свідчить про утруднення, а почасти і цілком унеможливлення праці священнодіячів церкви.

В справі обкладання службовців культу податками мають місце такі явища: визначається фінінспектором прибуток в 1200 крб, береться з цієї суми різних податків 1300 крб (св. с. Чайок Богуславського р-ну М.Дорошенко).

Нараховується прибуток 2100 крб, вимога оплатити 2147 крб (с. Миронівка на Білоцерківщині).

Вимагається з священника 5455 крб податку (с. Соболівка на Уманщині).

В такому вирахуванні податку зовсім не приймається до уваги дійсний прибуток службовця культу, який в середньому дорівнюється до 600–700–800 крб на рік, а в такому оподаткуванні є явна надмірність і відсутня всяка закономірність.

Духівництво притягається до хлібозаготівлі і м'ясозаготівлі. При неспроможності виплатити всі накладені податки списується майно службовця культу, його притягається до службової відповідальності (єпископа Задвірняка Максима Фельштинський суд присудив до висилки за несплату надмірного податку).

При несплаті податку священник позбавляється можливості зняти з обліку в РАВ [районний адмінвідділ – А.К.] і виїхати в другий район, навіть на місце свого постійного мешкання.

Є випадки, що за несплату податків, що накладені на релігійну громаду, описується майно службовця культу і продається, всупереч цілком ясному положенню про те, що ні священник, ні навіть член 50-ки* своїм майном не відповідають за податки релігійної громади.

В положенні квартирному духівництво прирівняно до непманів, коли до 1929 р. духівництво було прирівняно до службовців вільних професій.

Президія ВУЦР знає, що закони УСРР дають право на існування релігійних громад і життя службовців культу. Президія має й офіційні пояснення, що випадки, подібні до вищезазначених, є порушенням закону щодо службовців культу і такі випадки треба оскаржувати.

Оскаржуючи у відповідних випадках порушення закону щодо службовців культу, президія, оцінюючи факти (що має в своєму розпорядженні), все-таки ставить перед собою запитання, *чи не поставлене державою завдання зліквідувати службовців культу? Чи не прирівнюються в цьому службовці культу до куркулів?* (Підкреслення наше – А.К.). Підставу до цього запитання дають не тільки численні факти унеможливлення через оподаткування надмірне праці службовців культу, а й роз'яснення НКФ УСРР, що пише: коли вказані особи (службовці культу) мають ознаки, за якими оподаткування єдиним податком провадиться в індивідуальному порядку, то вирахування сільськогосподарського податку для визначення сум самообкладання провадиться для них за таблицею ставок, встановленою для куркульських господарств.

Таке пояснення, дійсно, прирівнює службовців культу до куркулів і прирікає їх на ліквідацію.

Президія, шукаючи захисту для службовців культу у вищих органах держави, просить прокуратуру республіки, аби не тільки задовольнялись скарги потерпілих від порушення закону, а разом в порядку роз'яснень до закону про

* Релігійна громада реєструвалася за умови наявності підписів щонайменше 50 фундаторів.

стан службовців культу в Радянській соціалістичній державі було визначено точно і ясно правний стан службовців культу в державі, аби в справі оподаткування приймався до уваги дійсний матеріальний стан службовця культу і обкладалось його тою сумою податку, яку він, дійсно, може і повинен за певним законом сплатити зосібна, аби було дано на місця вказівки що ні до м'ясозаготівлі, ні хлібозаготівлі, ні до тракторного капіталу чи спеціального капіталу духовництва не має відношення, щоби при вирахуванні самообкладання приймався до уваги дійсний розмір прибуткового податку служника культу, а не те, скільки з нього треба б було взяти самообкладання, коли б він платив сільськогосподарський податок, аби в квартирному відношенні духовництво було в іншому, ніж непмани, стані, а головне, аби на місцях до духовництва прикладалися дійсні вимоги закону і не вживалось методів, що ведуть до ліквідації духовництва, а для цього знов потрібне точно і ясно визначення правового стану службовців культу в УСРР"⁹⁷.

¹ Зінченко А. Ієрархи Української Церкви: митрополит Микола Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. – К., 2003 – С. 135.

² Липківський В. Відродження Церкви в Україні: 1917–1930. – Торонто, 1959. – С. 218–221; Його ж. Історія Української Православної Церкви. – Розділ VII: Відродження Української Церкви. – Вінніпег, 1961; Андрусяк Н. Рец. на кн.: Липківський Василь, митрополит: Історія Української Православної Церкви. – Розділ VII: Відродження Української Церкви. – Вінніпег, 1961 // Український історик. – 1966. – № 3-4. – С. 95–96.

³ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – Нью-Йорк – Київ – Саут Бавнд Брук, 1990. – Т. IV: XX ст. – Ч. 1. – 384 с.

⁴ Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, 1988. – 392 с.

⁵ Кохно В., Кохно В. Третій Митрополит УАПЦ Іван Павловський // Ювілейний календар УАПЦ на 1971 рік Божий. – Чикаго, 1971. – С. 38–42.

⁶ Боцюрків Б. Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі у 1929–1936 роках // Сучасність. – 1990. – Ч. 11. – С. 80–91.

⁷ Зінченко А. Вказ. праця. – С. 117–175.

⁸ Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. – Мюнхен, 1964. – С. 106.

⁹ Боцюрків Б. Вказ. праця. – С. 83.

¹⁰ Під машкарою // Вісті ВУЦВК. – 1930. – 7 лютого; До самоліквідації автокефальної церкви // Комуніст. – 1930. – 7 лютого.

¹¹ Самойлович Ю. Українська церква на послугах у національній контрреволюції // Революція й релігія. Збірник Комісії для дослідження релігійної ідеології. Кн. друга. – Харків – К., 1930. – С. 302.

¹² Власовський І. Вказ. праця. – С. 323.

¹³ Зінченко А. Вказ. праця. – С. 134.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Боцюрків Б. Вказ. праця. – С. 86.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 64.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – Арк. 70.

²⁰ Там само. – Арк. 63, 68, 70, 73, 75, 77.

²¹ Там само. – Арк. 75 зв.

²² Детальніше див.: Киридон А.М. Організація єпархій Української Православної Церкви (1930 рік) // Історичні записки. – Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Луганськ, 2004. – С. 104–115.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 63.

²⁴ Липківський В. Вказ. праця. – С. 219.

²⁵ Андрусяк Н. Вказ. праця. – С. 95–96.

²⁶ Власовський І. Вказ. праця. – С. 319.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 69.

²⁸ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 4–5; Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 36.

²⁹ Боцюрків Б. Вказ. праця. – С. 86.

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 11.

³¹ Липківський В. Вказ. праця. – С. 220.

³² Власовський І. Вказ. праця. – С. 323. Цей же лист подано в: Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського. – К., 1997. – С. 297.

³³ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 37.

³⁴ Там само. – Спр. 174. – Арк. 3; Спр. 212. – Арк. 3.

- ³⁵ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 3; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 3.
- ³⁶ Там само. – Спр. 175. – Арк. 1-13в.
- ³⁷ Там само. – Арк. 3, 4.
- ³⁸ Там само. – Арк. 2.
- ³⁹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 11; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 11.
- ⁴⁰ Там само. – Оп. 7. – Спр. 175. – Арк. 1.
- ⁴¹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 215. – Арк. 18.
- ⁴² Там само. – Арк. 17.
- ⁴³ Там само. – Спр. 174. – Арк. 1-30; Спр. 212. – Арк. 1-30.
- ⁴⁴ Там само. – Спр. 215. – Арк. 1.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 16.
- ⁴⁶ Там само. – Спр. 212. – Арк. 53.
- ⁴⁷ Там само. – Арк. 36.
- ⁴⁸ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 7; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 7.
- ⁴⁹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 42.
- ⁵⁰ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 6; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 6.
- ⁵¹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 7; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 7.
- ⁵² Там само.
- ⁵³ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 10; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 10.
- ⁵⁴ Там само.
- ⁵⁵ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 43.
- ⁵⁶ Там само. – Спр. 212. – Арк. 7; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 7.
- ⁵⁷ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 9; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 9.
- ⁵⁸ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 15; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 15.
- ⁵⁹ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 21; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 21.
- ⁶⁰ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 22; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 22.
- ⁶¹ Там само. – Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 23-24; Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 23-24.
- ⁶² Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 21; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 21.
- ⁶³ Бурко Д. Вказ. праця. – С. 104-105.
- ⁶⁴ Там само. – С. 175.
- ⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 22; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 22.
- ⁶⁶ Там само. – Оп. 8. – Спр. 125. – Арк. 32-32зв.
- ⁶⁷ Там само. – Оп. 7. – Спр. 176. – Арк. 36-37зв.
- ⁶⁸ Там само. – Арк. 140-140зв.
- ⁶⁹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 42.
- ⁷⁰ Там само. – Арк. 47.
- ⁷¹ Там само. – Спр. 215. – Арк. 212.
- ⁷² Там само. – Спр. 214. – Арк. 31, 34.
- ⁷³ Там само. – Спр. 212. – Арк. 32а.
- ⁷⁴ Там само. – Арк. 46.
- ⁷⁵ Там само. – Оп. 8. – Спр. 125. – Арк. 80.
- ⁷⁶ Там само. – Оп. 6. – Спр. 215. – Арк. 62.
- ⁷⁷ Бурко Д. Вказ. праця. – С. 175.
- ⁷⁸ Там само. – С. 133.
- ⁷⁹ Там само. – С. 177-178.
- ⁸⁰ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – С. 255.
- ⁸¹ Бурко Д. Вказ. праця. – С. 294.
- ⁸² Там само. – С. 271.
- ⁸³ Білокінь С. Вказ. праця. – С. 257.
- ⁸⁴ Бурко Д. Вказ. праця. – С. 273.
- ⁸⁵ Там само.
- ⁸⁶ Білокінь С. Вказ. праця. – С. 257; Зінченко А. Ієрархи Української Церкви... – С. 142.
- ⁸⁷ Зінченко А. Ієрархи Української Церкви... – С. 143, 144.
- ⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 212. – Арк. 9; Оп. 7. – Спр. 174. – Арк. 9.
- ⁸⁹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 215. – Арк. 20.
- ⁹⁰ Там само. – Спр. 212. – Арк. 9.
- ⁹¹ Там само. – Спр. 215. – Арк. 18.
- ⁹² Там само. – Арк. 17.
- ⁹³ Власовський І. Вказ. праця. – С. 324.
- ⁹⁴ Мартирологія Українських Церков: У 4 т. – Т. 1. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто, Балтимор, 1987. – С. 405.
- ⁹⁵ Боцюрків Б. Вказ. праця. – С. 87.
- ⁹⁶ Там само.

⁹⁷ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр. 212. – Арк. 52-53.

On basis of unique archive documents the author sheds light on the history of Ukrainian Orthodox Church creation, reconstructs the management structure, and specifies the number of parishes and priesthood, traces the relations of UPTs with Soviet regime.
